

Крайняк О. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германської філології

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті уточнено понятійний зміст категорії стану, проаналізовано лексичні та граматичні засоби для позначення категорії стану в сучасній німецькій мові.

Ключові слова: граматична категорія, категорія стану, предикат, пасив, статив.

Постановка проблеми. Вибір цієї теми зумовлений необхідністю ґрунтовного вивчення формально-граматичних і семантико-синтаксичних характеристик конструкцій зі словами категорії стану в німецькій мові, які ще не були об'єктом комплексного дослідження.

Сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються вивченням різних підходів щодо функціонування й розвитку граматичних систем німецької мови. Невизначеність питань, які пов'язані з різними способами тлумачення типології категорій стану в німецькій мові, наявність діаметрально протилежних поглядів на цю проблему зумовили зацікавленість в її системному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій указує на те, що слова категорії стану вітчизняні та зарубіжні мовознавці вивчали переважно на матеріалі слов'янських мов, але з часом це лінгвістичне явище стало предметом серйозного обговорення й у німецькомовній лінгвістичній літературі (В. Адмоні, К. Винокурова, Н. Козинська та ін.) [1; 3; 6].

Метою статті є уточнення понятійного змісту категорії стану, а також визначення лексико-семантичних та граматико-синтаксичних особливостей цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Дотепер у сучасній лінгвістиці не існує однозначного визначення поняття категорії стану. В. Виноградов у своїй праці «Русский язык» вказує на те, що категорія стану – це особлива група слів, «аналітичних» за своєю формою, які вживаються в функції присудка [2, с. 421]. На думку М. Кочергана, категорія стану – незмінні слова, які означають стан і виконують функцію, співвідносну з присудком головного члена односкладного речення [7, с. 425].

О. Шахматов наводить таке визначення «станової категорії»: «Стан позначає різного роду відношення дії або стану, що виражені дієсловом, до його об'єкта» [11].

Якщо говорити про форму, то стан – це морфологічна категорія, яка характеризується зміною форм дієслова й утворюється на основі формальної репрезентації відношень основних його компонентів: підмет – присудок – додаток [10, с. 208]. Категорію стану як окрему частину мови виділяють на синтаксичній основі: слова категорії стану відрізняються від інших частин мови тим, що виступають у ролі присудків (через що їх називають предикативами), поєднуються з іменником або займенником у формі давального відмінка й мають синтаксичну категорію часу: «auf etw. abonniert sein» – «бути передплатни-

ком будь-якого видання»; «bei j-m abgemeldet sein» – «не користуватися довірою, успіхом у кого-небудь».

У мовознавстві поки що немає загальноприйнятої класифікації станів, однак у всіх класифікаціях згадується активний стан, коли носій дієслівної ознаки відповідає суб'єкту («die Schüler singen das Lied»), і пасивний, коли носій дієслівної ознаки відповідає об'єкту («das Lied wird von den Schülern gesungen»). Активний стан указує на те, що суб'єкт є активним носієм дії; пасивний стан сигналізує про пасивну дію суб'єкта, а визначальною характеристикою водночас є кінцевий результат діяльності.

Категорія стану виражається в мові за допомогою лексичних та граматичних засобів, які поєднуються між собою. Унаслідок цього категорію стану визначають як функціонально-семантичне поле, яке має центральні та периферійні засоби вираження.

У німецькій мові існує багато граматичних та лексичних засобів для позначення категорії стану. До основних засобів вираження предиката (або предикатива) належать: конструкція *sein* + прикметник, зворотний займенник *sich*, конструкція *Stativ*, безособові дієслова і т. п.

Різноманітність граматичних конструкцій, якими може бути виражений предикат стану в німецькій мові, представлено за допомогою трьох типів:

- 1) дієслівний предикат;
- 2) ад'єктивно-дієприкметниковий предикат;
- 3) субстантивний предикат.

Зазначені три типи предикативності є синонімічними конструкціями та можуть взаємозамінювати одна одну в реченні на позначення однакового стану.

Обов'язковим компонентом семантичної структури предиката є денотативний та оцінний (емоційний) компоненти. Вони дають предикату якісну оцінку й експресивне забарвлення, яке створюється за допомогою образного компонента конотації.

З прийняттям вербоцентричного принципу моделювання речення пов'язана складність у тлумаченні синтаксичних одиниць, які містять у собі предикативні прикметники: «*Albert ist fleißig*» – «Альберт стараний», «*wir sind glücklich*» – «ми щасливі» [5, с. 10]. У мовознавстві виникає питання, як інтерпретувати цей прикметник: як актант, який пов'язаний із дієсловом, чи як частину своєрідного дієслівного комплексу. Більш прийнятним є другий варіант, тому що звичайні дієслова й дієслова, що сполучаються з предикативними прикметниками, семантично рівноправні. Наприклад: *verarmen* = *arm werden* (зубожіти), *erkranken* = *krank werden* (захворіти). Носієм лексичного значення в таких випадках виступає прикметник, а граматичного – дієслово.

Найбільш уживаними в німецькій мові є поєднувальні дієслова *sein*, *werden*, *bleiben*. Рідше вживаються дієслова

vorkommen, aussehen, scheinen. У чистому вигляді поєднувальна функція представлена дієсловом *sein*, яке слугує носієм дієслівних категорій (часу, особи, способу дії) та забезпечує координацію присудка з підметом.

Зворотний займенник *sich* є складовою частиною словосполучень, які виражають атрибутивні (процесуально-кваліфікативні) відношення, головним конститuentом цих словосполучень є дієслово. Такі дієслова за своїм лексичним значенням потребують приєднання залежних конститuentів, які надають дії якісну характеристику.

Дієслова зі зворотним займенником *sich* мають багато лексико-семантичних значень, тобто є полісемними, і без прикметника їх тлумачення залишається нез'ясованим. До таких дієслів належать ті, що мають досить широкий спектр значень і вказують:

а) на поведінку людини: *sich halten* (триматися, дотримуватися), *sich benehmen* (поводитися, триматися), *sich verhalten* (поводитися, триматися), *sich betragen* (поводитися);

б) на перебіг подій, завершення та результат дії: *sich ablaufen* (набігатися, втомитися від біганини), *sich auslaufen* (набігатися, знаходитися), *sich verlaufen* (заблукати, розійтися (про натовп людей)), *sich tragen* (одягатися, бути одягненим);

в) на сприйняття та психічну діяльність людини (так звані дієслова сприйняття, відчуття): *sich fühlen* (почувати себе), *sich freuen* (радіти), *sich wundern* (дивуватися), *sich ärgern* (сердитися).

Залежний якісний прикметник поєднується з дієсловом за допомогою порівняльної частки *wie*, унаслідок чого розрізняють дві моделі:

1) модель дієслово + прикметник у нефлективній формі («*sich gut benehmen*» – «добре себе поводити»);

2) модель дієслово + *wie* + прикметник у нефлективній формі («*sich wie toll gebären*» – «поводити себе якимось чином»).

У першій моделі наявна безпосередня оцінка якісної характеристики дії або процесу, наприклад: «*sich unmöglich betragen*» – «поводити себе нестерпно», «*sich tapfer verhalten*» – «поводитися сміливо», «*sich gerade halten*» – «триматися рівно», «*sich höflich aufführen*» – «поводитися ввічливо», «*sich wohl befinden*» – «почувати себе добре», «бути здоровим».

У словосполученнях із порівняльною часткою *wie* дія або стан суб'єкта характеризується з якісної сторони не прямо, а через порівняння зі способом виконання подібної дії іншим суб'єктом або з аналогічним станом іншого суб'єкта, наприклад: «*er gebärdet sich wie toll*» – «він поводить себе як божевільний» [9, с. 166].

Зворотні дієслова в сучасній німецькій мові деякі науковці не відносять до категорії стану, а вказують на їх приналежність до дієслівних типів: прості, складні, допоміжні, зворотні, взаємні, безособові тощо [8].

Взаємний стан характеризується тим, що станові відношення в ньому формуються на основі двох активних суб'єктів, які здійснюють однаково конверсивно спрямовану дію, тобто обидва суб'єкти комунікативно рівнозначні.

Наступним способом для позначення категорії стану є конструкція *sein + Partizip II (Stativ)*, яку відносять до пасивного стану. У «Словнику лінгвістичних термінів» пасивний стан означає дію, спрямовану на об'єкт, який у реченні має форму називного відмінка й виступає підметом, у той час як реальне джерело дії виражене орудним відмінком і виконує роль

додатка: «*Stadion sporudжується студентами*» [4, с. 287]. У німецькій мові ставив являє собою один із засобів вираження пасивного значення, унаслідок чого може розглядатися в межах категорії стану й у зв'язку з формами пасиву. Конструкція *sein + Partizip II*, або результативний пасив, має пасивне значення й утворюється лише від перехідних дієслів. Вона вказує на результат певної дії: «*Das Buch ist von dem Jungen gelesen*» – «Хлопчик читає книгу». Слід зазначити, що існують обмеження в уживанні часових форм ставива. Найбільш уживаними вважають форми презенса й претерита, тоді як усі інші трапляються рідше. Дослідники цілком слушно припускають, що в німецькій мові існує певна тенденція до злиття пасива й ставива в якості різновидових форм однієї парадигми [5, с. 114].

Конструкцію *sein + Partizip II* використовують для вираження емоційного стану людини, яка здатна проявляти свої емоції: «*sie war aufgeregt*» – «вона була схвильована», «*er war gefreut*» – «він зрадив».

Категорія стану як граматична категорія дієслова виражає суб'єктно-об'єктні відношення. Ця категорія може позначатися також за допомогою безособової форми дієслова: «*es ist leid mir*» – «мені прикро», «*es ist hier schwül*» – «мені тут важко дихати», «*es ist ihm übel*» – «йому зле» для позначення психічного та фізичного стану людини.

Безособові речення виражають також природні явища, погодні умови, зміни природного середовища: «*es donnert*» – «гримить», «*es regnet*» – «дощить», «*es schneit*» – «сніжить»; кількість дієслів такого типу в німецькій мові обмежена.

Безособові дієслова зазвичай вважають семантично однокладними, вони позначають нерозчленовану уявну ситуацію дійсності. У зв'язку з цим у безособових реченнях можна виділити постійний семантичний елемент зі значенням «мати місце – бути наявним – існувати» і змінний – для позначення дієслів процесивної або стихійної дії природних явищ.

На відміну від тлумачення позиції безособового займенника *es* у традиційних граматиках німецької мови, де він розглядається як підмет, існує думка, що безособове дієслово не може мати актант – підмет [5, с. 15]. Це зумовлено тим, що лексема *es* не містить семантичного навантаження й не несе в собі детальну інформацію про позамовну дійсність. Тому безособове дієслово слід розглядати як граматично напівфункціональне, яке здатне реалізувати саме в собі валентність зі значенням «мати місце».

Займенник *es* можна розглядати як вставний елемент, котрий функціонально нічим не відрізняється від *es* у реченнях такого типу: «*es lauten die Lieder*» – «співають пісні».

Висновки. З огляду на вищезазначене, ми отримали можливість дійти таких висновків: 1) для категорії стану як граматичної категорії характерне різноманіття дефініцій; 2) категорії стану притаманний широкий спектр семантико-синтаксичних засобів, які використовуються носіями німецької мови для позначення фізичної, фізіологічної або емоційної характеристики індивіда; 3) основними граматичними та лексичними засобами на позначення категорії стану є конструкція *sein + прикметник*, зворотний займенник *sich*, конструкція *Stativ*, безособові дієслова.

Перспективним для подальшого вивчення аналізованої проблеми є дослідження типології категорії стану, станового поля, розгляд цієї категорії як окремої семантичної групи та вивчення зв'язку валентності слів із семантико-синтаксичною структурою речення в сучасній німецькій мові.

Література:

1. Адмони В. Синтаксис современного немецкого языка / В. Адмони. – Ленинград : Наука, 1973. – 368 с.
2. Виноградов В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Винокурова К. Предикаты состояния. Оценка психофизиологического состояния индивида по степени интенсивности. На материале немецкого языка : автореф. дисс. на соискание науч. степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / К. Винокурова. – Белгород : Белгород. гос. ун-т, 2002. – 22 с.
4. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Зеленецкий А. Теория немецкого языкознания: [учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений] / А. Зеленецкий, О. Новожилова. – М. : Академия, 2003. – 400 с.
6. Козинська Н. Про категорію стану в германських мовах / Н. Козинська // Мовознавство. 1969. – № 1. – С. 21–24.
7. Кочерган М. Загальне мовознавство : [підручник] / М. Кочерган – К. : Академія, 2008. – 464 с.
8. Соколова Н. Справочник по грамматике немецкого языка / Н. Соколова, И. Молчанова, Е. Гутрова. – М. : Просвещение, 1999. – 383 с.
9. Филичева Н. Синтаксические поля : [пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Н. Филичева. – М. : Высшая школа, 1977. – 213 с.
10. Шапочкіна О. Типологія категорії стану германських мов у сучасних граматичних студіях / О. Шапочкіна // Молодий вчений. – № 3, жовтень 2016. – С. 208–211.
11. Шахматов А. Очерк современного русского литературного языка / А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1941. – 288 с.

Крайняк О. Н. Средства выражения категории состояния в современном немецком языке

Аннотация. В статье уточняется понятийное содержание категории состояния, проанализированы лексические и грамматические средства для обозначения категории состояния в современном немецком языке.

Ключевые слова: грамматическая категория, категория состояния, предикат, пассив, статив.

Kraynyak O. The means of a state category expression in a present-day German

Summary. In the article it is clarified the conceptual content of a state category, analyzed lexical and grammatical means to define a state category in a modern German language.

Key words: grammatical category, state category, predicate's liability, predicate, passive voice, stative verbs.